

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ – ЧЛЕНІВ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ

TACTICAL FEATURES OF QUESTIONING SUSPECTED MEMBERS ORGANIZED CRIME GROUPS

Климчук М.П.,
к.ю.н., доцент, науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
Навчально-науковий інститут № 2
Національної академії внутрішніх справ

Фурман Я.В.,
к.ю.н., с.н.с., старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
з проблем експертно-криміналістичного забезпечення
Навчально-науковий інститут № 2
Національної академії внутрішніх справ

У статті приділена увага визначенню предмета допиту лідерів і членів організованих злочинних груп. Окреслено основні чинники, які впливають на вибір конкретного тактичного прийому. Залежно від типової ситуації, запропоновано найбільш доцільні тактичні прийоми під час проведення допиту підозрюваних у процесі розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами.

Ключові слова: організована злочинна група, розслідування, планування, допит підозрюваного, тактика, тактичний прийом.

В статье уделено внимание определению предмета допроса лидеров и членов организованных преступных групп. Определены основные факторы, которые влияют на выбор конкретного тактического приема. В зависимости от типичной ситуации, предложены наиболее целесообразные тактические приемы во время допроса подозреваемых при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами.

Ключевые слова: организованная преступная группа, расследование, планирование, допрос подозреваемого, тактика, тактический прием.

The paper paid attention definition of interrogation of leaders and members of organized criminal groups. The basic factors that influence the choice of a particular tactic. Depending on a typical situation, offered the most appropriate tactics during the interrogation of suspects in the investigation of crimes committed by organized criminal groups (search for "weak link", use of intra-group conflicts, the use of conflict, identifying the sequence of questioning different people, using surprise and others).

It is reported that during the interrogation of leaders and members of organized crime groups arise mainly two typical situations: refusal to testify; message of false information. It is concluded that the interrogation of the suspect should be preceded by careful preparation, in which you must carefully examine the materials related to the inspection of the site, plans, diagrams, photos, videos, records review evidence, questioning victims and witnesses, the results of operational activities. The investigator must also learn not only evidence available to him in the criminal proceedings but also to determine the facts, which is necessary to obtain evidence, consider the tactics that help effectively conduct the interrogation.

Based on the circumstances of the arrest and the nature of the evidence collected, the investigator must determine the time of examination, the content of the questions being asked the suspect, the sequence of clarification. During the interrogation of the suspect, first of all need to find out all the circumstances related to the activities of a criminal association, its organization and structure, the number of participants and the functions performed by each of them.

Key words: organized criminal group, investigation, planning, questioning the suspect, tactic.

Негативні соціально-економічні процеси, що відбуваються в Україні останніми роками, породили значне зростання організованої злочинності, яка сьогодні фактично стала національним лихом. Удосконалюються механізми і способи вчинення злочинів, використовуються найбільш завуальовані форми злочинної діяльності, поліпшується технічна озброєність злочинців, виникають нові види злочинів. Організована злочинність винаходить нові форми протидії виявленню та розслідуванню її злочинної діяльності. Тому на тепер не втрачає актуальності потреба як у розробці тактичних засад боротьби із цим негативним явищем, так і у виробленні відповідних рекомендацій із підвищення ефективності допиту членів організованих злочинних угруповань на етапі повідомлення про підозру.

Основні положення тактики допиту загалом досить докладно викладені в науковій літературі. Розробці рекомендацій і прийомів проведення допиту та інших слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів, учинених організованими групами, присвячені роботи таких криміналістів, як В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Варцаба, В.К. Весельський, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Кузьмічов, В.Г. Лукашевич,

Д.Є. Лук'яничков, М.А. Погорецький, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шумило, М.П. Яблоков та ін.

Спіраючись на науковий доробок цих науковців, маємо на меті сформулювати практичні рекомендації щодо поліпшення якості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних груп, шляхом застосування слідчим відповідних тактичних прийомів.

Допит є єдиною слідчою (розшуковою) дією, без якої не може обійтися розслідування жодного кримінального провадження. У ході розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами, одним із основних джерел доказів є показання підозрюваних, які найчастіше визначають перспективи й хід розслідування.

Криміналістичне значення показань цих суб'єктів кримінальних процесуальних відносин полягає в тому, що вони: 1) є основою для обвинувальної версії, а також головними джерелами під час складання формулювання підозри; 2) дають цілісне уявлення про вчинений злочин, тоді як інші докази містять окремі фрагменти вчиненого протиправного діяння.

Варто зауважити, що підозрюваним у кримінальному провадженні є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 Кримінального процесуального кодексу

(далі – КПК) України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення в спосіб, передбачений КПК України (ст. 42 КПК України) [1].

Повідомлення особи про підозру – це одне з важливих процесуальних рішень, яке приймає прокурор або слідчий за погодженням із прокурором до закінчення розслідування в кримінальному провадженні. Прийняття рішення щодо повідомлення особи про підозру не означає, що мети розслідування досягнуто і його можна закінчити. Потрібно ще допитати підозрюваного щодо висунутої підозри, перевірити його показання, а в разі необхідності – виконати інші процесуальні дії. Якщо внаслідок перевірки показань підозрюваного й інших даних, отриманих під час подальшого розслідування, доказів для висновків про вину підозрюваного виявиться недостатньо або буде встановлено його невинуватість, кримінальне переслідування має бути закінчено на підставі, передбаченій ст. 284 КПК України [2, с. 7].

Допит не повинен розглядатися тільки як процес отримання від допитуваного інформації про відомі йому обставини, що входять до предмета доказування в кримінальному провадженні. Для розуміння сутності тактики допиту необхідно виходити з того, що це насамперед психічне ставлення двох осіб – слідчого й допитуваного, процес спілкування, напружена розумова робота. Саме завдяки тактично правильній лінії поведінки слідчого під час допиту досягається його мета.

У ході допиту необхідно враховувати, що формування особистісної інформації складається з таких моментів: сприйняття людиною об'єкта; відображення в пам'яті людини ознак об'єкта сприйняття (формування його уявного образу); навмисне або мимовільне запам'ятовування уявного образу об'єкта (фіксування його в пам'яті).

Інформація, передана допитуваним під час допиту, має низку особливостей: процес її передачі повинен бути викликаний постановкою слідчим відповідних запитань; процес передачі інформації, повнота, активність її викладу, спогади, як правило, залежать від бажання носія інформації передати її слідчому в ході допиту, наявності психологічного контакту. Зміст інформації, яку отримує слідчий від допитуваного, глибший, ніж тільки словесний опис факту, події. Ця інформація передається поведінкою допитуваного, особливостями його мови, психічним станом тощо.

Допит, мабуть, є найбільш індивідуальною слідчою (розшуковою) дією. Це означає, що ніяка тактика, рекомендації не передбачають особливості допиту конкретної людини, її поведінку, реакцію тощо. У цій ситуації слідчому може допомогти його професійний і життєвий досвід, інтелект, виховання, підготовленість, уміння перебудовуватися й вивчати характер людей. Наявна в розпорядженні слідчого інформація дає можливість правильно оцінити джерело передачі відомостей і в ході допиту обрати правильну тактику, яка дає змогу отримати від допитуваного правдиві відомості про вчинене кримінальне правопорушення.

Складність тактики допиту підозрюваного – члена організованого злочинного угруповання, визначається тим, що в ході спілкування допитуваний прагне отримати інформацію не тільки для того, щоб правильно вирішити поставлені перед ним розумові завдання й у підсумку повідомити об'єктивну інформацію слідчому, а нерідко й для того, щоб заповнити відсутню в нього інформацію про дії та наміри слідчого.

З метою досягнення поставлених цілей допиту слідчий повинен до нього підготуватися й, залежно від ситуації, правильно обрати найбільш раціональний та ефективний

спосіб дій або найбільш доцільну лінію поведінки, тобто тактичні прийоми. Адже, як слушно зазначає В.М. Шепітько, тактичні прийоми за своєю сутністю мають сприяти пізнанню, мати на меті ефективне проведення слідчих (розшукових) дій. Пізнавальна функція полягає в розробленні таких прийомів, які, відповідно до мети дії, сприяють виявленню інформаційного матеріалу та встановленню істини у справі [3, с. 82].

Тактика допиту залежить від того, є він безконфліктним чи конфліктним. Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим збігом інтересів учасників взаємодії, відсутністю суперечностей у цілях, для досягнення яких спрямовані їхні зусилля на цьому етапі розслідування. За безконфліктної ситуації основне тактичне завдання слідчого полягає в детальному й вичерпному з'ясуванні та фіксації в протоколі показань допитуваного.

Для конфлікту типовою є така ситуація, коли сторони прагнуть до протилежних цілей і під час планування своїх дій ураховують можливі дії протилежної сторони, взаємно створюють труднощі, щоб забезпечити необхідний для них результат. У такій ситуації необхідно спонукати допитуваного до правдивих показань, діагностувати й усунути мотиви неправдивих показань. Вибір тактики допиту багато в чому залежить від того, хто є суб'єктом учиненого кримінального правопорушення.

Під час допиту лідерів і членів організованих злочинних угруповань виникають переважно дві типові ситуації: 1) відмова від дачі показань; 2) повідомлення неправдивих відомостей. Зокрема, типові різновиди поведінки підозрюваних часто зводяться до відмови від дачі показань, непереконливого заперечення своєї вини. Така позиція пояснюється прагненням з'ясувати за допомогою контактів у місцях тримання під вартою, через захисників та іншими можливими способами сутність доказів, наявних у слідчому, і з урахуванням цього скоригувати свою позицію в ході досудового розслідування.

У тактику допиту членів злочинних груп і їхніх лідерів певні труднощі вносить участь захисника. Зазвичай захисник добре знає умови, механізм і можливості розслідування. Саме з урахуванням цих особливостей він здійснює захист інтересів злочинної групи. Для допитуваних захисник є величезною підтримкою, оскільки під час допиту він намагається зорієнтувати членів злочинних груп у необхідному напрямі, виконуючи доручення їхніх лідерів. Перебуваючи в матеріальній залежності, вони є заінтересованими в результаті справи, демонструють солідарність із підзахисними й уживають заходів щодо дискредитації слідчого та відшукування прогалів і помилок, допущених під час розслідування. При цьому забезпечується необхідний психологічний настрій членів злочинних груп, оскільки, одержавши солідний гонорар, вони намагаються саме на допитах або очних ставках «відпрацювати» отримані гроші [4, с. 885].

Під час розслідування злочинів цієї категорії допит «експромтом» виключається, так як він неминуче буде поверховим. Вивчення матеріалів кримінального провадження в цьому випадку зводиться не тільки до детального дослідження показань усіх учасників, наявних суперечностей. Слідчий повинен зібрати відомості про особу допитуваного та його взаємини з іншими учасниками злочинного співтовариства.

Допиту підозрюваного має передувати ретельна підготовка, в ході якої необхідно вивчити матеріали, пов'язані з оглядом місця події, плани, схеми, фотографії, відеозаписи, протоколи огляду речових доказів, допитів потерпілих і свідків, результати оперативно-розшукової діяльності. Слідчий також зобов'язаний вивчити не тільки наявні докази в матеріалах кримінального провадження, а й визначити факти, за якими необхідно отримати показання, продумати тактичні прийоми, що допоможуть ефективно провести допит. Підвищену увагу варто приді-

лити з'ясуванню рівня освіти підозрюваного, його психологічних особливостей, інших даних, що характеризують його особу. Виходячи з обставин затримання та характеру зібраних доказів, слідчий має визначити момент допиту, зміст питань, що ставляться підозрюваному, послідовність їх з'ясування.

У жодному разі не потрібно нехтувати письмовим планом допиту. Планування допиту має на меті запобігання необережному розсекреченню джерела відомостей непродуманими питаннями або пред'явленням доказів, наявність яких у слідчого на цьому етапі розслідування дає допитуваному змогу здогадатися про джерело їх отримання.

Учасники організованих злочинних груп на допитах у більшості випадків поводяться зухвало, демонстративно показуючи своє небажання до співпраці з правоохоронними органами. Із самого початку допиту вони вступають у конфліктні взаємини зі слідчим. Це може виражатися у відмові давати показання по суті, дачі завідомо неправдивих показань, відмові від контакту з допитуваним.

Якщо підозрюваний повністю відмовляється від дачі показань, то варто спробувати з'ясувати й усунути мотиви, що лежать в основі такої позиції. Рекомендується пробудити в його свідомості побоювання, пов'язані з тим, що мовчання завадить йому захистити свої інтереси та погіршить становище порівняно з іншими учасниками злочину. Зокрема, доцільно роз'яснити, що зайнята ним позиція може призвести до більш суворого покарання, оскільки не будуть ураховані обставини, що пом'якшують вину, а також до викривлення дійсного ходу подій іншими учасниками злочинного співтовариства в несприятливий для допитуваного тінк.

Підвищену складність становить допит підозрюваного серед раніше судимих, рецидивістів, «злочодів у законі». По-перше, тому що вони зуміли накопичити певний досвід і знають, як треба поводитися зі слідчим. По-друге, для них характерні аморальний спосіб життя, вірність кримінальним традиціям, наявність певних зв'язків і, як правило, значне послаблення соціально корисних поглядів, стійкість антигромадських тенденцій. Злочинці цієї категорії намагаються компенсувати аморальність свого способу життя штучно створюваною ідеєю про власну винятковість, незвичайність і перевагу над іншими. Щоб приховати свою причетність до вчиненого кримінального діяння, вони вдаються на допиті до різних хитрощів, обмовляються, відмовляються давати показання, намагаються скомпрометувати слідчого [5, с. 194–195].

Доцільно скласти уявлення про середовище, в якому жив підозрюваний. Звернення до особистого життя допитуваного – найбільш правильний шлях установлення контакту з ним, поінформованість слідчого про поведінку допитуваного в минулому, про обставини його особистого життя нерідко із самого початку унеможливають спроби спотворити факти.

Допит підозрюваного доцільно здійснювати, як правило, без зволікання, максимально використовуючи фактор раптовості й систему тактичних прийомів, розроблених у криміналістиці для конфліктних ситуацій. У низці випадків це дає дуже позитивні результати, так як підозрюваний не встигає ретельно продумати лінію своєї поведінки на допиті. Нерідко він дає неправдиві показання, перевірити і спростувати які зазвичай не становить труднощів. Переконливе спростування неправдивих показань підозрюваного часто допомагає отриманню від нього правдивих пояснень того, що сталося.

На початку допиту відповідно до предмета доказування підозрюваному спочатку варто поставити питання про конкретні факти, що стосуються об'єктивної сторони вчиненого злочину, а потім – питання, що стосуються наміру, мети й мотивів злочину.

Характер питань, що ставляться підозрюваному, різний, залежно від обставин кримінального провадження та

наявних у розпорядженні слідчого доказів. Однак є питання, які в усіх випадках повинні бути поставлені підозрюваному під час розслідування злочинів.

– питання, що стосуються обставин учиненого кримінального правопорушення. При цьому з'ясовується, за яких обставин відбулося протиправне діяння, в який час або який період, у якому місці й у який спосіб відбувалося, хто брав участь у вчиненні тощо;

– питання, пов'язані з мотивами злочину. Слідчий установлює причини, які підштовхнули підозрюваного вчинити протиправне діяння;

– питання, що характеризують особу підозрюваного (його минуле і справжню діяльність, відомості про його спосіб життя тощо). Відповіді на ці питання допоможуть отримати уявлення про злочинця, а також установити відповідність відповідей раніше зібраним даним. Це певною мірою покаже, наскільки допитувана особа є правдивою у своїх показаннях.

У ході проведення допиту підозрюваного насамперед необхідно з'ясувати всі обставини, пов'язані з діяльністю злочинного співтовариства, його організацією і структурою, кількістю учасників і функціями, що виконуються кожним із них. У будь-якому випадку доцільно з'ясувати такі обставини:

1) організація і кількісний склад злочинного угруповання: яким способом воно було організоване (вольовим, функціонально-договірним, формальним) і з якою метою; протягом якого часу воно функціонувало та які злочинні діяння здійснювало; як саме розроблялися плани і створювалися умови для вчинення злочинів; яка технічна оснащеність злочинної групи;

2) функціональні ролі організатора злочинного співтовариства: хто безпосередньо виявив ініціативу в його створенні; хто розробляв його структуру, функціональну спрямованість і загальну лінію дій, систему підпорядкованості й управління; хто займався комплектуванням і матеріально-технічним забезпеченням; хто займався підшукуванням і залученням осіб у злочинне співтовариство; хто доводив вимоги, що висуваються до дисципліни, оснащеності членів злочинної групи;

3) функціональні ролі керівника злочинного співтовариства: хто ставив перед учасниками злочинної організації конкретні завдання і здійснював контроль за їх виконанням; який характер розпоряджень, вимог, указівок учасникам злочинної організації; хто проводив роботу з розробки планів та умов для вчинення злочинів; хто навчав членів злочинного співтовариства прийомів реалізації розроблених планів і умови вчинення протиправних діянь; хто навчав способів маскування з метою приховування діяльності злочинної організації;

4) функціональні ролі учасника злочинного співтовариства або структурних підрозділів, що входять в нього: хто і з якими мотивами увійшов до складу співтовариства добровільно; яке місце допитуваного в структурі злочинного угруповання; яке його посадове чи службове становище; хто з учасників мав найбільший злочинний досвід, організаторські здібності; кому особливо довіряв організатор (керівник) злочинної організації; кому доручали найбільш відповідальні доручення; хто давно був знайомий із організатором (керівником) спільноти, був його родичем або близькою особою; хто і які заходи застосовував для конспірації діяльності злочинного співтовариства, захисту його учасників від викриття; хто був утягнутий у злочинне угруповання і як саме; хто відрізнявся слабхарактерністю і схильністю до підпорядкування; хто висловлював намір припинити діяльність у складі злочинної групи (хто вийшов із її складу); чи існувала система заохочень і покарань [5, с. 129–130].

Під час вивчення особливостей виявленої злочинної організації необхідно брати до уваги, що зазвичай легше отримати інформацію про її ланки, менш захищені від ви-

криття, діяльність яких недостатньо замаскована. До них належать виконавці, охоронці, посередники, обслуговуючий персонал тощо. Виявлення членів таких ланок і ретельно спланована робота слідчого можуть дати потрібну інформацію про організаторів і керівників спільноти, а також про інші сторони її функціонування.

Під час допиту підозрюваних слідчий повинен ураховувати, що в злочинних угрупованнях можуть мати місце розбіжності й конфлікти між окремими їхніми учасниками. Причини таких конфліктів, як правило, полягають: а) в боротьбі за лідерство або близькість до лідерства; б) у особистих неприязних взаєминах; в) у бажанні вийти зі спільноти в разі розбіжностей між новими і старими членами незаконних організацій.

Зазначені напружені взаємини посилюються в разі затримання підозрюваних, так як вони не мають інформації, як саме поводить себе той чи інший затриманий. Цією обставиною доцільно скористатися слідчому, який із тактичних міркувань може показати окремим підозрюваним свою обізнаність про існування таких конфліктів і їх причини.

Посадження прийомів у тактичних комбінаціях навіть у рамках однієї слідчої (розшукової) дії досить велике, тому обмежимося лише перерахуванням тих із них, які можуть бути використані в тактичних комбінаціях із найбільшим успіхом.

Тактичний прийом «створення напруження» досягається шляхом пред'явлення безлічі доказів, нагадування про моральну оцінку вчиненого злочину тощо. У тактичній комбінації цей прийом може поєднуватися з прийомом, що має назву «зняття напруження», що досягається різними засобами (голосом, інтонаціями, репліками слідчого тощо).

Такий прийом, як «допущення легенди», дає допитаному можливість безперешкодно висловлювати свою помилкову легенду, що поєднується в комбінації з такими прийомами, як «припинення брехні», «раптовість», «послідовність», «повторність допиту».

Тактичний прийом «послідовність у пред'явленні доказів у порядку наростання їх сили» застосовується в комбінації з такими тактичними прийомами, як «допущення легенди», «припинення брехні».

Сутність такого прийому, як «відволікання уваги, або непрямий допит», полягає в постановці питань, безпосередньо не пов'язаних із подією злочину. Цей тактичний прийом може поєднуватися з прийомами: «форсування темпу допиту» й «інерція».

Крім того, як психологічний вплив можуть використовуватися такі прийоми, як «звернення до моральних і етичних норм»; «створення перебільшеного враження про обізнаність слідчого»; «переконавання в невідворотності встановлення всіх обставин кримінального провадження»; «роз'яснення закону про обставини, що пом'якшують відповідальність»; «використання суперечностей у показаннях співучасників».

Отже, вибір тактики допиту підозрюваного – члена організованого злочинного угруповання, повинен визначатися в кожному конкретному випадку слідчим, залежно від зібраних доказів, комплексу відомостей про особу підозрюваного та характеру ситуації допиту. При цьому особлива увага має бути зосереджена на посадженні тактичних прийомів у тактичних комбінаціях як ефективного засобу отримання доказів у таких кримінальних провадженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
2. Ахундова А.А. Захист прав підозрюваного у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.А. Ахундова. – К., 2013. – 17 с.
3. Настільна книга слідчого / [М.П. Панов, В.М. Шелітько, В.О. Коновалова та ін.]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Вид. дім. «Ін Юре», 2011. – 736 с.
4. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред.: Є.М. Моїсєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К. : Атіка, 2009. – Т. V : Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – 2009. – 1008 с.
5. Романов А.И. Первоначальный этап расследования уголовных дел об организации преступного сообщества (преступной организации) : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А.И. Романов. – М., 1999. – 242 с.